

УДК 343.811 + 343.813 + 343.823 : 349.2(477)(045)
DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.37>

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ЗАСУДЖЕНИХ

Бурятинська Н.І.,
асистент кафедри соціально-економічних дисциплін
КЗВО «Барський гуманітарно-педагогічний коледж
імені Михайла Грушевського
e-mail: n.buryatinska.bgpk@gmail.com

Бурятинська Н.І. Проблеми та перспективи правового регулювання праці засуджених.

У статті проаналізовано сучасний стан, основні проблеми та перспективи розвитку трудових прав засуджених. Зазначено, що в українському законодавстві праця засуджених визначається як «право на участь у трудовій діяльності». У пенітенціарній теорії праця засуджених розглядається як ефективний інструмент виправлення, засіб розвитку особистості, сприяння ресоціалізації та управління поведінкою осіб, які відбувають покарання.

Наводиться перелік міжнародних і національних нормативно-правових актів, які регулюють трудові права засуджених, у тому числі відомчі документи. Основними принципами організації праці засуджених визначено добровільність, справедливу оплату, соціальний захист, реабілітаційну спрямованість і професійне навчання.

Зазначається, що праця засуджених суттєво відрізняється від трудової діяльності звичайних громадян через регламентовані обмеження, проте вона залишається важливим компонентом системи ресоціалізації. Належна організація трудової діяльності сприяє формуванню у засуджених позитивних змін, необхідних для повернення до суспільства.

Праця розглядається як спосіб формування корисних трудових навичок для успішної адаптації після звільнення. Вона сприяє ресоціалізації, підтримує фізичний і психологічний стан засуджених, запобігаючи негативним наслідкам позбавлення волі.

Стаття підкреслює, що належна організація праці в УВП може суттєво вплинути на життя засуджених, сприяючи їх соціальній реінтеграції та зменшенню рецидивів.

Водночас висвітлюються ключові проблеми у сфері реалізації трудових прав засуджених: низький рівень оплати праці, обмежені можливості для працевлаштування, недосконалі механізми соціального страхування, відсутність системного підходу до професійної освіти. Також відзначається недостатня активність неурядових організацій у питаннях моніторингу умов праці та захисту прав засуджених. Ці фактори значно ускладнюють реалізацію трудових прав, порушують стандарти безпеки праці та перешкоджають забезпеченню рівного доступу засуджених до трудової діяльності.

Ключові слова: трудові права, праця, праця засуджених, засуджений, трудові відносини, зайнятість, трудова діяльність, установа виконання покарань, виправна колонія, виправлення, ресоціалізація.

Buryatinska N.I. Problems and prospects of legal regulation of labor of convicts.

The article analyzes the current state, main problems, and prospects for the development of labor rights of convicts. It is noted that in Ukrainian legislation, the labor of convicts is defined as «the right to participate in labor activities.» In penitentiary theory, the labor of convicts is seen as an effective tool for correction, a means of personal development, and a way to facilitate resocialization and manage the behavior of individuals serving sentences.

The article lists international and national regulatory legal acts that regulate the labor rights of convicts, including departmental documents. The main principles of organizing the labor of convicts are identified as voluntariness, fair payment, social protection, rehabilitation orientation, and vocational training.

It is stated that the labor of convicts significantly differs from the labor activities of ordinary citizens due to regulated restrictions; however, it remains an important component of the resocialization system. Proper organization of labor activities contributes to the formation of positive changes in convicts that are necessary for their reintegration into society.

Labor is viewed as a means of developing useful labor skills for successful adaptation after release. It promotes resocialization, supports the physical and psychological condition of convicts, and prevents negative consequences of imprisonment.

The article emphasizes that proper organization of labor in correctional institutions can significantly affect the lives of convicts, facilitating their social reintegration and reducing recidivism.

At the same time, key problems in the realization of the labor rights of convicts are highlighted: low wages, limited employment opportunities, inadequate social insurance mechanisms, and the absence of a systematic approach to vocational education. Additionally, there is insufficient activity from non-governmental organizations regarding monitoring labor conditions and protecting the rights of convicts. These factors significantly complicate the realization of labor rights, violate labor safety standards, and hinder equal access for convicts to labor activities.

Key words: labor rights, labor, labor of convicts, convict, labor relations, employment, labor activities, correctional institution, correctional colony, correction, resocialization.

Постановка проблеми. Особливості правового регулювання праці осіб, які перебувають в установах виконання покарань, обумовлені необхідністю врахування їхнього правового статусу, специфіки умов утримання, а також забезпечення дотримання їхніх прав та свобод відповідно до міжнародних стандартів.

Ця сфера правового регулювання є багатогранною і викликає низку проблем. Українське законодавство має відповідати міжнародним нормам і стандартам, зокрема Мінімальним стандартним правилам поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандела) та Європейським правилам тюремного ув'язнення. Виникає потреба у врахуванні цих норм при внесенні змін до національних актів.

Важливо забезпечити дотримання трудових прав осіб, які відбувають покарання. Це включає право на безпечні умови праці, оплату праці, охорону здоров'я, соціальний захист тощо.

Умови праці у виправних установах часто є обмеженими через наявність застарілих матеріально-технічних баз або відсутність можливостей для освоєння сучасних професій, що ускладнює адаптацію до життя після звільнення.

Праця є важливим інструментом ресоціалізації, однак відсутність належної уваги до професійної підготовки та навчання засуджених ускладнює їх реінтеграцію у суспільство після відбуття покарання. В окремих випадках мають місце порушення трудових прав засуджених з боку адміністрації виправних установ, наприклад, неналежна оплата праці або примусова праця, що суперечить чинному законодавству.

Існує проблема нерівного доступу до працевлаштування серед осіб, які перебувають в установах виконання покарань. Зокрема, жінки та особи з інвалідністю стикаються з додатковими обмеженнями через недостатню інфраструктуру та відсутність адаптованих робочих місць.

Оплата праці засуджених часто є значно нижчою, ніж у звичайних умовах. Це викликає питання про справедливість та порушує принцип рівності праці, що може негативно впливати на мотивацію засуджених до виконання роботи.

Деякі аспекти працевлаштування засуджених регулюються застарілими нормами, які не враховують сучасних викликів. Наприклад, відсутність чітких механізмів розподілу отриманого заробітку, що має покривати не лише витрати установи, а й накопичення коштів для підтримки засуджених після звільнення.

Система професійної підготовки часто не відповідає потребам сучасного ринку праці. Відсутність актуальних програм навчання та перепідготовки унеможливує ефективну соціалізацію після звільнення.

Засуджені, які працювали під час відбування покарання, стикаються з труднощами працевлаштування після звільнення через відсутність офіційного підтвердження досвіду роботи та наявність судимості, що створює бар'єри для їх інтеграції у суспільство.

У багатьох установах праця розглядається лише як спосіб залучення засуджених до роботи, а не як реабілітаційний інструмент. Це знижує її ефективність у формуванні соціальних навичок та самодисципліни.

Система моніторингу дотримання прав засуджених у сфері праці є недостатньо ефективною. Це сприяє можливим зловживанням з боку адміністрації установ, зокрема в питаннях примусової праці чи порушення умов безпеки. У деяких випадках засуджені залучаються до примусової праці без належного оформлення або за відсутності адекватної оплати, що є порушенням міжнародних стандартів. Неналежний рівень техніки безпеки, відсутність захисного обладнання та низька якість робочого середовища створюють загрози для здоров'я та життя засуджених.

На нашу думку, особливості правового регулювання праці осіб, які перебувають в установах виконання покарань, мають низку проблемних аспектів. Їх вирішення потребує системного підходу, що включає реформування законодавчої бази, забезпечення відповідного моніторингу, а також створення умов для повноцінної ресоціалізації засуджених через працевлаштування та навчання. Це сприятиме підвищенню ефективності трудової діяльності в установах виконання покарань і забезпеченню дотримання прав засуджених.

Стан опрацювання. Певний вклад у висвітлення окресленої проблематики внесли такі вчені, як: Василик В. (регулювання права на працю громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні), В. Галабурда (права ув'язнених на безпечну працю в Україні), М.І. Лисенок (забезпечення права на працю засуджених в умовах ізоляції), І.Б. Мацієвська (особливості залучення до праці засуджених до позбавлення волі на контрагентських об'єктах), О.О. Шкута (окремі питання залучення до праці засуджених до позбавлення волі), І. Яковець (останні новації в правовому регулюванні праці засуджених до обмеження та позбавлення волі в Україні) та ін.

Метою статті є дослідження сучасного стану, проблем та перспектив розвитку трудових прав засуджених.

Вклад основного матеріалу. Праця як основна умова людського існування має займати особливе місце в житті осіб, які перебувають в установах виконання покарань (далі – УВП), як запобіжник деградації особистості, яка ймовірна через позбавлення волі, один з дієвих засобів виправлення та ресоціалізації, набуття трудових навичок для ефективної адаптації в суспільстві після звільнення та спосіб отримання грошової винагороди для задоволення особистих потреб та розвитку таких осіб.

За загальним правилом (ст. 118 КВК України) засуджені до позбавлення волі повинні працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії [1].

Наведене положення закону містить два правила: 1) обов'язок засудженого працювати; 2) індивідуальний підхід до залучення засуджених до праці. Ці вимоги законодавця зумовлені важливою роллю праці у процесі виконання та відбування покарання, а також тим впливом, який праця здійснює на особистість засудженого.

Засуджені залучаються до суспільно корисної праці з урахуванням наявних виробничих потужностей, зважаючи при цьому на стать, вік, працездатність, стан здоров'я і спеціальність. Залучення засуджених до праці обумовлене насамперед метою спонукати їх ставитися до праці як необхідного елементу їхнього життя в умовах установи виконання покарань і подальшого життя на волі. Необхідно, щоб, звільнившись з установи виконання покарань, особа мала певні навички та вміння, які дозволять їй знайти законні засоби для існування та допоможуть максимально адаптуватися до життя за межами установи виконання покарань.

Частина 1 ст. 118 Кримінально-виконавчого кодексу України закріплює положення, що засуджені до позбавлення волі мають право працювати. Праця здійснюється на добровільній основі на підставі цивільно-правового або трудового договору, що укладається між засудженим та фізичною особою-підприємцем або юридичною особою, для яких засуджені здійснюють виконання робіт чи надання послуг. Такі договори погоджуються адміністрацією колонії та повинні містити порядок їхнього виконання. Адміністрація зобов'язана створювати умови для праці засуджених за цивільно-правовими та трудовими договорами [2].

У змінах, які було внесено до Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК) відповідно до законів № 1488-VIII

«Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань» [3] та № 1492-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» [4], зазначається, що праця засуджених визнається як «право на участь у трудовій діяльності», що дозволило, на думку І. Яковець, «привести національне кримінально-виконавче законодавство у відповідність до прогресивних міжнародних рекомендацій, зокрема, щодо залучення засуджених до

праці в період відбування покарання» [5, с. 137]. Також теорія та практика пенітенціарної системи України розглядає працю засуджених як ефективний виправний фактор, позитивну трудову активність розвитку особистості засудженого, засіб ресоціалізації та управління засудженими та ін.

Для засуджених осіб існує два типи праці Перший – це той, на який особа має право, а не обов'язок і за який отримуватиме зарплату. Працювати людина може лише в місцях і на роботах, які визначає адміністрація колонії. Як правило, це праця на підприємствах або в майстернях колонії, на роботах з господарського обслуговування колонії.

Під час визначення місця роботи засудженого повинні враховуватися його стать, вік, працездатність, стан здоров'я і спеціальність. Особа має право вибирати, ким працювати на підприємстві або в майстернях колонії, її не мають права примушувати працювати на тих роботах, на яких вона не хоче.

Однак є випадки, коли вказаний тип праці є обов'язком. Ті засуджені, які мають заборгованість за виконавчими документами, зобов'язані працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, до погашення такої заборгованості.

Другий тип праці – це той, який засуджені зобов'язані робити за вимогою адміністрації колонії безоплатно. Але такі роботи можуть стосуватися лише благоустрою колонії і прилеглих до неї територій, поліпшення житлово-побутових умов засуджених або допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством. До цих робіт можуть залучати в неробочий час не більш як на дві години на день і, як правило, по черзі з іншими засудженими.

Оплата праці засуджених здійснюється відповідно до міжнародних стандартів, прийнятих у цій сфері, та нормах національного законодавства, які визначають загальні порядок та умови оплати праці засуджених, з урахуванням вимог законодавства щодо мінімальної заробітної плати та умов її нарахування, права на справедливую оплату праці, яка залежить від обсягу виконаної роботи, кваліфікації та складності роботи згідно з державними нормативами, порядку відрахування із заробітку, які можуть бути зроблені на покриття витрат на утримання засуджених у місцях позбавлення волі, погашення судових витрат або відшкодування збитків, заподіяних потерпілим від кримінального правопорушення особам, частина заробітку повинна залишатися на рахунку засудженого, щоб він міг використовувати її для особистих потреб або накопичувати для використання після звільнення. Так, п. 76 Мінімальних стандартів поводження з ув'язненими містить положення, відповідно до якого «за свою працю в'язні повинні отримувати справедливую винагороду в рамках певної системи» [6]. Слід зауважити, що оплата праці засуджених в Україні є частиною загальної системи їх ресоціалізації та реабілітації, яка має на меті створення умов для повернення до нормального життя після відбування покарання, відшкодування збитків, завданих у результаті вчинення кримінального правопорушення.

Соціальний захист і безпека праці засуджених є важливими аспектами, які забезпечують дотримання прав людини та гідних умов праці в місцях позбавлення волі і передбачають низку відповідних гарантій у цій сфері, зокрема: право на відпочинок відповідно до норм робочого часу, передбачених для вільних працівників, страхування від нещасних випадків або професійних захворювань під час виконання робіт, накопичення трудового стажу, умови праці повинні відповідати загальним стандартам охорони праці, включно з технікою безпеки та захистом від шкідливих виробничих факторів, правом на медичну допомогу і компенсацію у разі нещасного випадку чи травм на виробництві та ін. Наприклад, ч. 1 ст. 119 КВК України встановлено, що «засуджені звільняються від роботи у вихідні, святкові та неробочі дні, визначені законодавством про працю» [7], а п. 5.1.1 Інструкції закріплює норму, відповідно до якої «залучення засуджених до роботи у ці дні проводиться у випадках, передбачених законодавством про працю, за письмовим наказом начальника установи виконання покарань, слідчого ізолятора» [8].

Спроби внесення відповідних змін до законодавства України відмічаються в т.ч. і в умовах воєнного стану та російсько-української війни. Наприклад, до Верховної Ради України у 2023 р. було подано проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі)» (реєстр. № 10157 від 17.10.2023 р.), метою ухвалення якого є «зміна підходів до залучення до корисної зайнятості засуджених, як засобу ресоціалізації, зменшення фінансового навантаження на сплату єдиного соціального внеску, фонд оплати праці установ виконання покарань та підприємств Державної кримінально-виконавчої служби України» [9]. Проєкт визначає порядок використання цивільно-правового законодавства та договорів у сфері реалізації засуд-

женим права на працю, користування банківськими платіжними картками і мобільними телефонами, доповнює умови праці засуджених до обмеження волі, залучення засуджених до обмеження волі до праці в період дії воєнного стану, визначає порядок зарахування коштів засудженим до обмеження волі та ін. Аналізуючи положення проєкту, погоджуємося з думкою І. Яковець стосовно того, що застосування в переважній більшості цивільно-правових договорів у сфері залучення засуджених до трудової діяльності призведе до погіршення умов їх праці, оскільки «Замовник не має піклуватися про умови праці, надавати робоче місце й обладнання, оплачувати лікарняні. Виконавець самостійно організовує роботу і відповідає за її вчасне виконання. Розмір винагороди й термін оплати визначаються угодою сторін, а не законодавством. Зазвичай цивільно-правовий договір укладається для виконання разових, а не систематичних робіт» [5, с. 138].

На нашу думку, основні напрями вдосконалення українського законодавства у сфері реалізації права засуджених на працю можна окреслити через декілька ключових аспектів, зокрема:

- вдосконалення законодавства у сфері соціального захисту засуджених, зокрема щодо страхування від нещасних випадків на виробництві, охорони праці, а також надання засудженим доступу до медичної допомоги під час виконання трудової діяльності;
- введення механізмів незалежного контролю за умовами праці та безпекою на робочих місцях у виправних установах, у т.ч. шляхом залучення незалежних громадських організацій;
- розширення можливостей для працевлаштування, зокрема створення умов для розвитку соціального підприємництва всередині пенітенціарних установ;
- розробка програм підтримки після звільнення для адаптації та інтеграції в ринок праці та ін.

Висновки. Аналіз правового регулювання праці засуджених в Україні демонструє прагнення гармонізувати національне законодавство з міжнародними стандартами, що сприяє гуманізації умов праці та підтримує ресоціалізацію осіб, позбавлених волі. Основні принципи організації праці засуджених включають добровільність, справедливу оплату, соціальний захист, реабілітаційну спрямованість і професійне навчання. Вони є ключовими для успішної інтеграції засуджених у суспільство після завершення покарання.

Однак, у цій сфері залишаються значні проблеми, зокрема: низький рівень оплати праці, обмежені можливості працевлаштування, недосконалість механізмів соціального страхування та відсутність системного підходу до професійного навчання. Це суттєво ускладнює реалізацію права засуджених на працю, порушує стандарти безпеки й обмежує доступ до праці на недискримінаційних засадах.

Для покращення ситуації необхідно зосередитися на таких аспектах:

- підвищення рівня оплати праці засуджених;
- розробка й впровадження державних програм професійного навчання;
- вдосконалення законодавства у сфері соціального захисту;
- створення механізмів незалежного контролю за умовами праці та безпекою у виправних установах;
- розширення можливостей для працевлаштування засуджених;
- розробка програм підтримки після звільнення, які сприятимуть адаптації та інтеграції осіб у ринок праці.

Реалізація цих заходів сприятиме забезпеченню прав засуджених, покращенню умов їхньої праці та підвищенню ефективності процесу ресоціалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
2. Лисенко М.І. Забезпечення права на працю засуджених в умовах ізоляції. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 13. Т. 2. С. 78–80.
3. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань : Закон України від 06.09.2016 р. № 1488-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1488-19#Text>.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 07.09.2016 р. № 1492-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19#Text>.

5. Яковець І. Останні новації в правовому регулюванні праці засуджених до обмеження та позбавлення волі в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 3 (35). С. 136–143.
6. Мінімальні стандарти поводження з ув'язненими: ООН від 30.08.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text.
7. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n876>.
8. Про затвердження Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі: наказ Міністерства юстиції України від 07.03.2013 р. № 396/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z038713?find=1&text=%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%B0%D1%86#Text>.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (що- до особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі): проєкт Закону України, реєстр. № 10157 від 17.10.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42964>.